

TANJA GRILJ¹

Večkulturne zakonske zveze: dalmatinske neveste v Brkinih

Izveček: V desetletjih po koncu druge svetovne vojne so brkinske zakonske zveze doživele usodni rez. Brkinski fantje so z izseljujočimi se domačimi mladenkami izgubili potencialne poročne kandidatke; nadomestili so jih z dekleti iz zadrškega zaledja. Tem so prihod v Brkine omogočili dalmatinski sezonski delavci, brkinski kmetje, ki so trgovali s Hrvaško, in prve priseljene neveste. Z ženitvami mladenk druge narodnosti, religije in kulture so Brkinci prešli endogamne in homogamne zakonske meje. Mladoporočenke, odrasle v drugačnem družbenem okolju, so se morale asimilirati v družinsko, lokalno in širšo skupnost. Adaptacijo je olajševalo tolerantno učenje, nestrpnost pa je vodila v nesprejetost in konflikte.

Ključne besede: Brkini, brkinska poroka, ženitno posredništvo, dalmatinsko-brkinske zakonske zveze, asimilacija

UDK: 392.5(497.4Brkini)

Multicultural Marriages: Dalmatian Brides in the Brkini Region

Abstract: The decades following the Second World War brought marriages in the Brkini region to a turning point. The emigration of the local girls meant a loss of potential mates for the young men of the region, so the former were replaced by girls from the Zadar hinterland. Their arrival in the Brkini region was enabled by Dalmatian season workers, by farmers from the Brkini region who traded with Croatia, and by the first immigrant brides. By marrying

¹ Tanja Grilj je diplomirala na Fakulteti za humanistične študije v Kopru. E-naslov: tanja.grilj@gmail.com.

young women of another nationality, religion and culture, the Brkini region crossed the endogamic and homogamic marital boundaries. The young brides, brought up in a different social milieu, had to assimilate into the family and the local community, as well as into their larger context. Their adaptation was eased by tolerant instruction, while intolerance led to rejection and conflicts.

Key words: Brkini region, Brkini wedding, marriage broking, Dalmatian-Brkini marriages, assimilation

Odročne kmetije, strnjene v gručasta naselja na strmih in ozkih slemenih hribovitega sveta jugozahodne Slovenije,² so bile stoletja dom trdoživih brkinskih ljudi, vajenih težkih razmer: *“Tle nikdar ni blu kkgga pravga življenja, ne? Zmeram je blu življenje blj bogu.”*³ Dneve je lajšal boren zaslužek, pridobljen s prodajo živali, pridelkov in izdelkov,⁴ grenili pa so jih slovesi od očetov, mater, bratov, sestra, mož, žena, sinov in hčera, ki so od konca 19. stoletja dalje iskali boljše možnosti v tujini.⁵ Prebivalstvo je zaznamovala druga svetovna vojna z množičnimi požigi domačij in razočaralo povojno obdobje, ko je bil razvoj območja črtan iz ilirskobistriških, sežanskih in postojnskih občinskih planov.⁶ Domačini so globoko v drugo polovico 20. stoletja živeli avtentično življenje dedov, ujeta v krog revščine in izseljevanja. Gradnja infrastrukture je Brkine odprla svetu in ljudem omogočila zaposlovanje v industrijskih centrih. Posest-

² Kladnik, Šebenik, 1998.

³ Florjan, 29. 7. 2010.

⁴ Kerševan, Kregelj, 2003.

⁵ Kladnik, Šebenik, 1998.

niki so s kombiniranjem dohodka iz kmetijstva in službe zaživel boljše življenje:

“Sprememba je pršla po šjstdesetmi leti. Js sm biu tisti cajt od šjstdesetga do dvainšjstdesetga pr vojakih, in od kr sm šeu, pa dokler sm se vrnu, tu je bil ta industrijski razcvet nejkaku. [...] Rejs ne moreste primerjat, ker mene ni blu doma; tist, ki je biu doma, ne opazi tega, ne? Kaka razlika u življenji, u standardi je bla v tih dveh lejti, ne? Industrija je bla v razcveti, tu se je razvijalu, lidje so se zaposlovali, in življenje je šlu naprej po eni bl normalni poti kukr do takrat, ne?”⁷

Spremembe, ki so nezadržno pronicale v vsakdanjost Brkincev, so dosegle tudi najintimnejše medosebne odnose, izbor zakonske družice. Fantje so namreč povojne brkinske migrantke, nesojene neveste, nadomestili z dalmatinskimi dekleti in z novonastalo poročno strategijo prekinili endogamno sklepanje zakonskih zvez.

Tradicionalne brkinske poroke, dalmatinsko-brkinske ženitve in nastale etnično mešane družine bodo predmet razprave tega članka.⁸ Informacije so bile pridobljene s terensko raziskavo, izvedeno leta 2010 v središču Brkinov. Polstrukturirano intervjuvanje je bilo opravljeno z dalmatinskimi priseljenkami, njihovimi možmi, otroki, sorodniki, kmeti, ki so s prodajo v Dalmacijo povezovali poročni območji, vaščani, ki so spremljali prihod in vključitev “tujih” nevest v svoja naselja, in ljudmi iz različnih strok, ki so se z obravnavanimi družinami srečevali med svojim delom.

⁶ Firm, Koman, Petrinja, 1979; Petrinja, 2001.

⁷ Florjan, 29. 7. 2010.

⁸ Besedilo predstavlja ključne odlomke diplomskega dela z naslovom Dalmatinska dekleta - brkinske žene: poročne strategije na primeru dalmatinskih nevest v Brkinih, nastalega pod mentorstvom doc. dr. Karmen Medica na Fakulteti za humanistične študije Koper.

Terenska izkušnja je prinesla spoznanje, da proučevanje tovrstnih zakonskih zvez nima samo dragocene znanstvene vrednosti, ampak razkriva zakrite življenjske usode. Intimne izpovedi anonimnih⁹ udeležencev raziskave, navedene¹⁰ v nadaljevanju, bodo predstavljene z željo po destigmatizaciji oseb, ujetih v prelomen čas in radikalne odločitve.

Brkinske poroke

V Brkinih so podobno kot v drugih kmečkih družbah prevladovale endogamne¹¹ zakonske zveze, sklenjene znotraj istih ali bližnjih vasi. Geografsko zaprto ženinno območje so prešli posamezniki, poročeni s prebivalci oddaljenih naselij. Priseljeni zakonci so kljub odraščanju zunaj meja Brkinov pripadali isti narodnosti, družbenemu statusu, kulturi in religiji.

Poročni partnerji so bili izbrani od staršev; zaželene so bile delavne in skromne osebe z obsežnimi posestvi, ki so omogočala preživetje: *“Bogatija je bla v zemlji.”*¹² V ženinnih dogovarjanjih je imel pomembno vlogo tako imenovani “šanšal”, vaški človek, ki je urejal poroko oziroma posredoval informacije fantovih staršev dekletovi družini in obratno. S sklenitvijo zakonske zveze so bili povezani tudi ženinni transferji, in sicer poročna bira, bala, dota in prenos premoženja.

V povojnem času so brkinske ženitve doživele temeljit pretres. Poročno polje se je razširilo v države nekdanje Jugoslavije, zlasti na periferno območje Zadra. Tradicionalne endogamne in homo-

⁹ Imenovana je le Vinka Zakrajšek, samouka brkinska slikarka in ljubiteljska preučevalka Brkinov.

¹⁰ Pripovedi informatorjev so zapisane v brkinskem narečju.

¹¹ “Endogamija” predpisuje poročanje znotraj rasne, etnične ali religiozne skupine, socialnega razreda, lokalne skupnosti, sorodstva (Malečkar, 2005; Sedmak, 2002).

¹² Viktor, 31. 7. 2010.

gamne¹³ zakonske zveze so se začele nadomeščati z eksogamnimi¹⁴ in heterogamnimi¹⁵ porokami.

Obdobje dalmatinsko-brkinskih ženitev

Začetek procesa poročanja jugoslovanskih mladenk v ilirskobistriško občino sega v 60. leta preteklega stoletja. Darinka Dekleva,¹⁶ pionirka proučevanja dalmatinsko-brkinskih zakonov, je ob pregledovanju občinskih poročnih knjig ugotovila, da je v obdobju od 1960 do 1994 v Ilirsko Bistrico in okoliška naselja ženitno migriralo 125¹⁷ Hrvatice, Bosanke in Srbinje; 11 Dalmatink iz zadrškega zaledja, vključenih v raziskavo, obravnavano v članku, se je v središče Brkinov poročilo v letih 1966–1982. Čas njihovega prihoda sovpada s splošnim pojavom. Vilma Malečkar,¹⁸ druga proučevalka tovrstnih zakonskih zvez namreč ugotavlja, da se je prvo dekle iz okolice Zadra omožilo na periferno območje Ilirske Bistrice v letu 1964. Obravnavane poroke so bile najštevilnejše v drugi polovici 60. in 80. let.

Pojav ženitve dalmatinskih mladenk je nastal kot posledica spreminjajočih se razmer v Brkinih. Brezperspektivnost življenja na v vojni poškodovanih domačijah in v težko dostopnih vaseh, ohranjanje celovitosti kmetij z dedovanjem enega otroka in možnost zaposlovanja v mestih ali tujini so bili poglobitni vzroki razselitve množice mladih Brkincev. Zakonska zveza z naslednikom posesti,

¹³ Izraz "homogamija" označuje poroko med osebama podobnih karakteristik (Sedmak, 2002).

¹⁴ "Eksogamija" predpisuje sklepanje zakonskih zvez zunaj lastne skupine (Malečkar, 2005).

¹⁵ Izraz "heterogamija" označuje zakonsko zvezo, ki prestopi kulturno, religiozno ali rasno mejo skupine (Sedmak, 2002).

¹⁶ Dekleva, 1996.

¹⁷ Ker so se mnogi pari poročili v rojstnih krajih nevest, lahko računamo na bistveno višjo številko.

¹⁸ Malečkar, 2005.

nekoč razumljena kot dobra poroka, je dobila alternativo v selitvi in iskanju službe. Plačilo za osemurni delavnik je bilo neprimerljivo s celodnevnimi kmečkimi opravili in skromnim zaslužkom. Po ponujeni priložnosti so posegla številna dekleta: *“Nej blu tle punc, vejš? So ble punce, ma so šle delat! So šle v Liblano, dol v Koper in kje, ne vse strani. [...] Po vojni smo se raztekle. Nas je blu prej, ma potli smo šle.”*¹⁹ Zaradi tega so mnogi fantje (zlasti dediči posesti, prisiljeni ostati na zemlji staršev) izgubili potencialne neveste in se soočili z vprašanjem, kje najti mladenke, pripravljene na kmečko življenje. Odgovor je bil v Dalmaciji in tamkajšnjih skromnih dekletih, trdoživih kot brkinski ljudje: *“Edinu ena žjnska od tm se je lhku prilagodila. So rekli, ki je s trdga kamna, se bo lhku prilagodila tmi življenji.”*²⁰ Stisko domačinov, soočenih s pomanjkanjem mladenk, godnih za možiteve, ponazori pripoved vdovca Stojana,²¹ ki je po ženinini smrti ostal sam z doraščajočima sinovoma:

“So [soprogini starši], de nej si js dobim eno žjnsko drugo, ne? In pol so oni naklepevali na vse načine in tu. Kaj pa, nobene žjnske nej blu več ljeti! Sm reku, ma še fantje si jih ne morejo dobit, pa ne da bom jst, ki sm biu šjstinštirdeset let str tkrat! In pol js nesm vedu sam, kaj naret! Eni so me, de nej pistim kmetijo, pa da nej grem v Neverke delat. Men se je pa tu čudnu zdelu, lih smo neki prpravli! In tu mi nej šlu, de bi jst popestu! [...] In pol je bla pa tm ana v vsi. [...] De če bi js biu zadovoln, da bi ona tm doli v njihovih krajih dobila kšno, de bi šou kje dol, ne? [...] Tm dol bi js lhku dobiu, ne da ti rečem, da bi se hecou, tako mlado, ku si zdej ti! Res, sam če bi js reku! Sam so se mi zdele premlade in poli sm js računou mičkinu starejšo žjnsko. No, in potli je taku pršlu in pol je pršla tle gor.”

¹⁹ Marija, 19. 7. 2010.

²⁰ Florjan, 29. 7. 2010.

²¹ Stojan, 19. 7. 2010.

Na drugi strani imamo Dalmacijo z velikimi družinami, ki so težko preskrbovale številne potomce: *“Kr je moja mati se ženila, jih je blu devetnajst v hiši, pol je biu ja cajt, da gre. [...] Ena kokuš - devetnajst lidi, vsak dan mulci so se stepli za jajca. Tu pa vem, ki mi je bratranc povedou.”*²² Fantje so imeli možnost zaposlitve pri redkih domačih delodajalcih, na morju ali v tujini, dekleta pa so težko dobila službo: *“Dela nej blu, fanti so šli. [...] Nej blu dela, nej blu nikjer!”*²³ V negotovih življenjskih razmerah so skušala najti kakršno koli rešitev; ena izmed njih je bila poroka v Slovenijo: *“Nas je blu pounu žjnsk tkrat in smo šle na vse kraje, kmr je kšn pršu, tm smo šle.”*²⁴

Ženitno polje med Brkini in Dalmacijo je pričelo izginjati z razpadom Jugoslavije – z vojnimi razmerami, nastankom dveh držav, dvojnih državljanstev, z vzpostavitvijo meje in uvedbo potnih listov.

Poročno posredništvo

Pri stvaritvi nove ženitne strategije je imelo osrednjo vlogo posredništvo, ki v Brkinih ni bilo neznanka. Bilo je pomemben del prodaje brkinskega blaga, povojnih begov čez mejo in že predstavljenih tradicionalnih brkinskih porok. Pri trgovanju z živalmi in poljščinami so imeli posreduvalno funkcijo domači posestniki, ki so k prodaji nagovarjali vaške in okoliške kmete. Tako imenovani “šanšali” oziroma “šeftarji” so v imenu lastnikov trgovali z blagom, po uspešno opravljeni prodajni storitvi pa od njih prejeli plačilo. Prebege so omogočili Brkinci, ki so kot najeti vodiči oz. agenti posredovali pri prestopih slovensko-italijansko meje in v zameno dobili denar.

Domače posrednike so pri dalmatinsko-brkinskih zakonih za-

²² Sofija, 21. 7. 2010.

²³ Marijana, 19. 7. 2010.

²⁴ Dragana, 15. 7. 2010.

menjali dalmatinski sezonski delavci, ki so brkinskim moškimi posredovali informacije o dalmatinskih znankah; prve priseljene neveste, ki so sestram, sestričnam, sokrajankam in prijateljicam iskale brkinske soproge;²⁵ in brkinski posestniki, ki so v letih trgovanja z reško tržnico navezali stike z dalmatinskimi kmeti. Brkinci so pri prodaji v Istro, na Reko in v Dalmacijo sodelovali s tamkajšnjimi domačini, ki so kot agentje oz. garanti jamčili za kakovost pridelka in hrvaške znance nagovarjali k nakupu, v zameno pa prejeli denar. Trgovski dejavnosti brkinskih prodajalcev se je sčasoma pridružilo ženitno posredništvo. Samski Brkinci, ki so trgovcem oddajali blago, so prodajalce naprošali, naj jim v Dalmaciji najdejo nevesto. Ti so se obrnili na svoje dalmatinske posredniške prijatelje: *“So bli tud tm določeni ljudje, ne vem, kaku oni rečejo, tle so rekli kkrat nejkakšni posredniki, šanšali, ne? Prideš kje, rečeš: ‘Js bi se rd oženu, bi rd tako in tako žjnsko.’ Uni je pa vedu, kam jt, ne? Taku da so nejkaku posredovali.”*²⁶ Informacija enega izmed brkinskih trgovcev je razkrila, da naj bi slovenski in hrvaški poročni posredniki služili tudi pri brkinskih iskalcih soprog.²⁷ Slednje lahko navežemo na misel prišlekinje Suzane:²⁸ *“[Dalmatinke so] pršle rejs ku uni, ki preprodajajo otroke prov s trgovino.”* Kako razlagati morebitnost slednjega? Kot denarno povračilo za storjeno uslugo? Ali kot padec vrednosti ženske na vrednost blaga, ki ga je mogoče kupiti?

Družini potencialnih bodočih zakoncev sta skušali določiti čimprejšnji datum poroke. Velika razdalja med pokrajinama je namreč oteževala obiske in vzbujala bojazen, da bi si ena ali druga stran

²⁵ Primer ni neznan, zgodil se je v naseljih Slovenske Istre: mladenke iz Dalmatinske Zagore, ki so po drugi vojni omožile istrske fante, so svojim znankam omogočile poroko v obmorske kraje (Ravnik, 1996).

²⁶ Florjan, 29. 7. 2010.

²⁷ Viktor, 31. 7. 2010.

²⁸ Suzana, 15. 7. 2010.

premisllila in prekinila dogovor. Na pomoč so priskočili dalmatinski ženitni posredniki, ki so hvalili mladenko, in brkinski, ki so izpostavljali mladeničev značaj in premoženje: *“Sej veste, se veličava dejansku stanje. Uuu, Slovenija! Uuu, tm je fajn, ne? Pol pa kr enkrat pride, [...] nema več izbire. Kaj če naret? Nazaj sz slabga na slabše?”*²⁹ Skupaj preživeti čas je pokazal, ali imata dekle in fant dejansko vse naštete odlike.

Poroka v Brkine

Možitve v Slovenijo bodo predstavljene s prikazom dveh porok. Prvo je omogočila dalmatinska priseljenka, drugo brkinski posestnik, trgovski in ženitni posrednik ter soprog ene izmed Dalmatink.

Draganina zgodba

Dragano sta snubila dva brkinska možka. Prvega ji je v letu 1968 predstavila v Slovenijo omožena Dalmatinka. Prišel je na večerjo in ji v zameno za roko izročil denar: *“Von je meni dau trideset tavžnt.”*³⁰ Starša sta obiskala potencialne sorodnike in se vrnila razočarana nad pokrajino, domačijo, očetom in nesojenim mladeničem:³¹ *“Kr so pršli voni nazaj, so rekli: ‘Čuj, tut če se nikdar ne poročiš, ne boš šla kje! [...] Luknja, sami hribi,’ pravi, ‘taku je, ajoj, ajoj, ajoj!’ Pravi: ‘Ne boš šla!’ Pravi: ‘Takoj jt na pošto in pošlji mi denar nazaj in pismu!’”*³²

Nova priložnost se je ponudila čez dve leti, ko ji je sestrična poslala pismo s sliko in opisom sovaščana, soprogovega bratranca, ki je živel sam z očetom. Roditelja sta bila z videnim in prebranim za-

²⁹ Florjan, 29. 7. 2010.

³⁰ Dragana, 15. 7. 2010.

³¹ Fantu je v naslednjem letu ista posredovalka poiskala drugo dalmatinsko deklo, s katero se je poročil mesec dni po prvem srečanju.

³² Prav tam.

dovoljna: *“Potli nesta oče in mati rekla neč. Pravi: ‘Mi zaupamo Ružici, da če ne bi biu dobr fant, de ga ne bi nnka nagovarjala, nape-ljala in tm boste sez Ružico skuzi vskjep in ste blizk in tu.’ In so bli zatu vli ze Viktorja”, mlajšega brata pa je skrbel sestrin odhod v od-daljeni kraj: “Je reku: ‘Ajoj, greš deleč, v Slovenijo, pa ne poznaš no-benga!’ No, von je šou zdej pa še dlje! V Ameriko, viš!”³³*

Bodoči zakonski partner jo je prišel iskat v spremstvu bratranca in njegove dalmatinske soproge. Moški, ki ga je videla prvič ob slo-vesu od doma, ji je v Zadru kupil prstan, obleko, obutev in blago: *“Ma on je tulku bio dobr, de ti ne morem povedat! [...] De bi ti vidla, kašn prsten mi je kupu! Ja! In je kupu tulku za obouč, tulku za vobet, de ti ne morem povejt! [...] Ajej, šulnu! Potli je kupu tulku robe in mi je Malka v Bistrici šivala.”³⁴* Družčina se je v Ilirsko Bistrico pripeljala z avtobusom. Mladenka je v mestu odšla k frizerju, ki ji je postrigel dolge lase. V partnerjevo vas je prišla v opravi brkinskih žena. Omo-žila se je dve leti po prihodu v Slovenijo, na dan, ko sta zakon skle-nila sestrična in soprogov bratranec.

Glorijina zgodba

Brkinski prevoznik Borut, ki je mnogo let trgoval z Dalmacijo, je v letu 1981 skušal najti dalmatinsko ženo prijatelju Janku. Na poti se jima je pridružil z Dalmatinko poročen moški iz okolice Ilirske Bi-strice. Ustavili so se na dvorišču Glorijinega bivališča in nagovorili očeta, ki je klal prašiča. Na vprašanje, ali bi omožil hčer s Slovencem, je odgovoril pritrdilno in dodal: *“Kako če steljat, tako če i spavat!”³⁵* Dolgotrajne dogovore je vodil Borut: *“Smo bli celo nouč in smo tu ženili. [...] On [bodoči mladoporočenec] je v enmi koti stau, js sm se pa tu vse pogovarjou, kdaj bo ohcet.”³⁶* V strahu, da bi fant ostal sam,

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Borut, 29. 7. 2010.

je težil k čimprejšnji sklenitvi zakonske zveze: *“Sm se pa bau, da si bodo premislni.”*³⁷ Gospodar je nasprotno želel hčer oddati v času, ko bi jagnjeta odrasla. Slednjič so se odločili pohiteti.

Očetovemu obisku mladeničeve družine je sledila zaroka: fant se je v bratovem spremstvu vrnil v Dalmacijo in izvoljenki poklonil prstan. Prvotni načrti so ostali nespremenjeni: *“V glavnem je vse unu držalu, kr sm se js zmenu.”*³⁸ Svatbi sta prisostvovala Borut in soproga Marinka, ki se spominja mrkega pogleda nevestinega deda, ko je mladoporočenec želel poljubiti nevesto: *“Jo nej smeu neč primit.”*³⁹

Prilagajanje

Prišlekinjam se je s prihodom v Brkine pričelo obdobje prilagajanja. Domačinka Marija, svakinja dalmatinskega dekleta, poudarja, da se mora vsaka nevesta v partnerjevem domu spoprijeti s spremembami: *“Če prideš v lesko hišo, moreš delat, kur oni delajo, ne? Če češ po svoje, pride pa do spora, do intrije.”*⁴⁰

Dalmatinke je s prestopom narodnega, kulturnega in religioznega okvira čakalo neprimerljivo večje prilagajanje kot Brkinke: naučiti so se morale novih družinskih vrednot, jezika, spremeniti zunanji videz, usvojiti brkinsko kuhinjo, sprejeti ali spoštovati drugo veroizpoved, se privaditi drugačnemu poteku kmetovanja. S Schutzevimi⁴¹ besedami, vpraševati so se morale o stvareh, ki so bile članom skupine (v našem primeru Brkincem) samoumevne. Slednje izražata stavka priseljenke Suzane:⁴² *“V svojmi kraji sm bla že odrastla [...] po svojih navadah, samu tlje ...,”* in dalje: *“Js sm*

³⁶ Prav tam.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Marinka, 29. 7. 2010.

⁴⁰ Marija, 19. 7. 2010.

⁴¹ Schutz, 1987.

mislna, da je to vse ku pr nas in tu. In pol sm ugotovila, da je tu vse, vse drugače ... vse drugači ... čist neki družga, čist drugi svet je!”

Kljub odmaknjenosti in agrarni dejavnosti, ki sta združevali območji, so bile razlike v načinu življenja (pre)velike. Povezati brkinskega mladeniča in dalmatinsko mladenko je pomenilo združiti dva različna svetova: *“Kukr da združiš, na primer, ne vem, kamelo pa kravo vskj. Vlih taku smo mi se tlje združli vskj. Isti način.”*⁴³

Težnja po čim hitrejši stopitvi z okoljem je bila kolektivna in individualna: *“Zanimala sm se, sama sez sabo sm živela, sama zase sem se zanimala, gljdala sm, da se prlagodim, da [...] nejsm uno, ne vem, nejkej izv, da se prbližam nekaku.”*⁴⁴

Družina

Dekleta, odrasla v velikih družinah in omožena v manjše družinske skupnosti (navadno z dedičem kmetije, ki je živel sam ali s sorojenci, starši, starimi starši), so bila soočena s samoto, ki je bila najbolj občutena v prvih dneh. Ko so pričela usvajati družinsko življenje, so jih presenetile šibkejše sorodstvene vezi: *“Pr nas je blu do devetga kolena, ko niti več nesi vedio, kaj ti je kdu, še zmeram rod-bina i žlahta.”*⁴⁵ In dalje: *“Tle drugo, tretje koleno in že ne veste, da ste žlahta. Pri nas pa tu resničnu drži, trdnu drži! Naša pravoslavna vera še tulku blj ku katoliška, tu hudu držijo do žlahte in do svojcu, nemoguče!”*⁴⁶ Začudenje je vzbujala manjša mera gostoljubnosti: *“Pr nas, če v hišo prideš, če vsak dan prideš, boš roko dala in poštimala. Kr se gre proč, lih taku, siz vsakim posebej se pozdraviti, po-*

⁴² Suzana, 15. 7. 2010.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Desa, 21. 7. 2010.

⁴⁶ Prav tam.

zdravi tega, pozdravi onega, kako oni, kako ta."⁴⁷ In dalje: "Tam moreš živit ene dve leti, pa da vidiš, kaj je! Resnično, drugačni običaji, drugačne navade, drugačno vse!"⁴⁸ Presenečalo jo je tudi neizvajanje egalitarnega sistema dedovanja (*Od istega očeta otroci, pa edn nema niti kam solate vsadit, drugi pa ne vej, kam bi z zemljo!*)⁴⁹ in skrivanje bolnih ter prikrajšanih ljudi.

Jezik

Neveste so se slovenskega jezika oziroma narečja naselja, v katerem so se poročile, učile same (*Js sm v trejh, šterih mejscih, sm js že unu štrambastu, veš? Sam veš, kaku pride, kr prehajaš siz enga jezika na družga? [...] Ne zastopiš ni enu ni drugu. In pol govoriš uno štrambastu, de te ni hudič ne zastopi!*)⁵⁰ ali ob pomoči družinskih članov in soprogov: "[Mož] je biu tulku dobr, on je mne vse navadu govorit!?"⁵¹

Znanje slovenščine so izboljševale z branjem, poslušanjem radia in gledanjem televizije. Ker so se učile dialekta, nekaterih knjižnih besed niso razumele: Sonja,⁵² ki je kmalu po prihodu v Slovenijo opravljala vozniški izpit, pri predavanjih ni dojela vseh izrazov (pnevmatika, navkreber); zapisala jih je in partnerja prosila za razlago. Gloriji⁵³ je več težav kot govorjenje povzročalo pisanje: "Na primer vi imaste v Bistrci, mi mamu u Bistrci, ne? Te povezave so drugačne." Ženske, zajete v raziskavo, so pismene,⁵⁴ z izjemo soproge enega izmed sodelujočih, ki ni obiskovala osnovne šole. Mati ji je namreč umrla in deklica je morala prevzeti del njenih dolžnosti: "Js

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Suzana, 15. 7. 2010.

⁵¹ Dragana, 15. 7. 2010.

⁵² Sonja, 20. 7. 2010.

⁵³ Glorija, 20. 7. 2010.

*bi jo teu učit, pa ... Do zdej smo preživli taku ...*⁵⁵

Pred naučitvijo novega jezika so se z njimi lažje sporazumevali možje, ki so kot vojaki znali srbohrvaško. Težje je bilo vaščankam: *“Ma kaj, smo se kej posmejale in pohecale. Js nesm razumela njih in one ne mene.”*⁵⁶ Glorija,⁵⁷ priseljena k dediču in njegovim sorojencem, se je spraševala, o čem se pogovarja mladina, ki jih je hodila obiskovat: *“Kdr so oni tu po slovensku govorili, hm, kaj govorijo? In pol mi je [partner] Janko prevajou, ne?”* Sonja⁵⁸ je na nerazumljive stavke sogovornikov odgovarjala s prikimavanjem: *“Sm sam kimala z glavo, da ja [smeh]. Sm rekla moži, lhku mi rečejo, kej da sm, in js pokimam, da ja.”*

Danes večina obvlada vaška narečja, materin jezik pa uporabljajo ob srečanju svojcev: *“Tistga tud ne bom pozabla, če bom stu let! [...] Kdr grijemo magar v Beograd, sm kšno rekla po slovensku, ne, pa sm se vle štiknila in sm se popravla. An dan se kje človk mejša in taku, besede in taku.”*⁵⁹ In dalje: *“Rečejo naši: ‘Kdr si v Dalmaciji, govori dalmatinski, kdr si v Sloveniji, pa govori slovenski, de se zastopmo!’ Ne? In je res taku!”*⁶⁰

⁵⁴ Informatorji so pripovedovali še o nekaterih nepismenih prišlekinjah, ki med terenskim delom niso bile obiskane.

⁵⁵ Peter, 19. 7. 2010.

⁵⁶ Danica, 16. 7. 2010.

⁵⁷ Glorija, 20. 7. 2010.

⁵⁸ Sonja, 20. 7. 2010.

⁵⁹ Dragana, 15. 7. 2010.

⁶⁰ Prav tam.

Zunanji videz

Posamezne mladenke, ki so v Dalmaciji nosile dalmatinsko nošo,⁶¹ so se ji morale v Brkinih odreči; skrajšale so tudi dolge lase. Dragano⁶² je sprememba doletela na poti v Slovenijo, a je ni prizadela; nasprotno – razveselila se je oblačil, soprogovih daril: *“Ma on je tulku bio dobr, de ti ne morem povedat!”* Desa⁶³ je s seboj vzela najboljše obleke: *“Oh, js sm vzela vse naj naj, ki js sm misnla, da tu ne rabiš nič na kmetiji. In potem, ko sm pršla ljes, se nesm imela kej obleč za na kmetijo!”* Svakinja ji je svetovala opustiti nošo; po dolgem prigovarjanju ji je ugodila, nato pa odšla k frizerju: *“Joj, ko sm pršla vn, v tej izložbi, [...] k sm vidla, mi je blo, če vjruješ al ne, da nesm vervalo, da sm jes! Se mi je pa okrenlu stu procentnu, sm bla razočarana do kraja!”*⁶⁴ Suzana⁶⁵ je morala dalmatinsko opravo vrniti: *“Js sm mogla vse nazaj nest. [...] Se še dns toučem po glavi, zakaj sm bla taku neumna! [...] Namestu si pstit za spomin! [...] Ma taku je, otrok sm bla, kaj ... Kje so me obvladali, kukr so me, in ... sm pršla taka, ku sm!”* Dragoceno ročno delo, ki bi danes predstavljalo kulturo oblačenja nekdanje podeželske Dalmacije, je postalo izgubljeno: *“Dns bi mela lhku kej taku za pokazat. Ne? Kaku je blu kdej, kaku se so žjnske nosile.”*⁶⁶ Tašča jo je odpeljala k vaški šivilji (*Prjc so me preoblejkli! [...] Kaj sm js vejdl, kaj, mi je blu vse ravnu! [Smeh.] Ku vski! Kje te vsi ... Te preložjo, prekrstijo, prekrižajo in en cajt jih gljdaš in pol se učiš sam od sebe. Kaj pa češ, ku se včit!*) in k frizerju: *»Tu je bla vse organizatorka v hiši! [Smeh.] So ble vse organizacije. So padale ana za drugo.»*⁶⁷

⁶¹ Sestavljalo jo je krilo iz debele svile, z ozkim pasom, razširjenim in nabilim spodnjim delom ter naglavna ruta z doma izvezeno rožo.

⁶² Dragana, 15. 7. 2010.

⁶³ Desa, 21. 7. 2010.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Suzana, 15. 7. 2010.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Prav tam.

Nekatere ženske so v Dalmaciji nosile ožje obleke, eno dekle celo hlače: *“K sm js hodila [...] v sedmi razred, se spunem, so pršle hlače v modo.”*⁶⁸ Ko je prišel bodoči mož na obisk, ga je nevestina mati prosila, naj hčere ne sili v krila: *“Ona je misnla, da so mred taku Slovenci strogi ku Dalmatinci, da ne bodo pistili nosit hlače. Ki dol neso pistili ženi nosit hlače.”*⁶⁹ Posameznice so svobodno razpolagale tudi s svojimi lasmi: *“Čim ti neki zahtevaš od človeka, pol tistu je vre nek teror, veš?”*⁷⁰

Brkinska kuhinja

Brkinska kuhinja se je od dalmatinske razlikovala po manjšem izboru zelenjave in sadja, redkejši peki mesa, pripravljanju hrane na električnem ali štedilniku na drva (in ne plinskem oziroma ognjišču), pomivanju v pomivalnem koritu namesto pri vodnjaku. Jedi so bile nekaterim prišlekinjam okusne, drugim niso ugajale.

Mladenke, ki v Dalmaciji niso kuhale, so se nove veščine učile samostojno, ob branju kuharskih knjig, pomoči družinskih članov, krajanek. Posamezne tašče so obdržale primat v kuhinji: *“Nej pistila! ‘Ti ne boš kuhala, ne boš pekla, bom js!’ Sam mene ni nič motlo, sam da mi je dala jest!”*⁷¹ druge so jo prepustile mladim snaham: *“Kr je vidla, da sm se navadla kuhat, [...] je bla bl za vni ona delat, pa sm js kuhala.”*⁷²

Neveste so v brkinska gospodinjstva vnesle spremembe. Desa je npr. iz Dalmacije pripeljala plinski štedilnik. Ker ga v soprogovem naselju dotlej niso poznali, je starejšega soseda močno presenetil: *“Kr je [...] pršu k nam in sm js tu denla kuhat, je šou domu, je reku: ‘Js bom pršu poglet nazaj, če bo tu skuhalu.’ In je res pršu nazaj in je*

⁶⁸ Sonja, 20. 7. 2010.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Peter, 19. 7. 2010.

⁷¹ Branka, 19. 7. 2010.

⁷² Sonja, 20. 7. 2010.

skuhalu. *Ma kaku si skuhalu?*”⁷³ Družine so razveseljevale tudi s pogostejšo rabo zelenjave: *“Dobru kuha, dobra kuharca je, pridna.”*⁷⁴

Religija

Žene so pripadale pravoslavni ali katoliški veroizpovedi. Pravoslavke⁷⁵ so pred cerkvenim obredom ali zagotovile, da bodo otroci vzgojeni v katoliškem duhu, ali prestopile v katoliško religijo: *“Še zdej vem, ku mi je an gospud [župnik] reku, [...] da ne bi biu rad u moji koži. [...] Da zakaj sm se taku odlučla? Sm rekla, če ga ne bi rada imela, tud odlučla se ne bi, ne šla v njegovo vero, ne? Kaj nej tu res?”*⁷⁶

Pravoslavne neveste so spoštovale tradicijo krajev, v katere so se omožile, in se udeleževale katoliških obredov: *“Nesm neč js tiste tradicije moje prnesla ljes, nič te kulture, vse taku, ku je blu ljeti, se držala tega. Za moje praznike vem, kdaj so, ampak nič posebnega.”*⁷⁷ V eni izmed obiskanih družin uspešno sobivata obe veroizpovedi, pravoslavna in katoliška: *“Vsk nej verje tistu, kr vidi! [...] Ne morš nobenga nejki vsilit! [...] Spoštava pa tud našo, jst pa tud njeno. Če je njihov božič, je njihov in nš, mi vse tu spoštavamo. Samu njihova vera nej tulku zahtevna ku naša, men se bl dopade njihova vera!”*⁷⁸

Delo na kmetiji in zaposlitev

Priseljenke so sodelovale pri gospodinjskih in kmečkih opravilih. Kot brkinske žene so bile vpete v celodnevni delavnik. *“Sam delala, pa*

⁷³ Desa, 21. 7. 2010.

⁷⁴ Peter, 19. 7. 2010.

⁷⁵ Vstopitev v zakon s katolikom ni bila ovirana, saj je veri nenaklonjena ideologija nekdanje Jugoslavije olajšala sklepanje heterogamnih porok, ki so prešle meje religije (Sedmak, 2002).

⁷⁶ Marijana, 19. 7. 2010.

⁷⁷ Desa, 21. 7. 2010.

⁷⁸ Peter, 19. 7. 2010.

je, ne?” pripoveduje Sofija,⁷⁹ hči Dalmatinke in Brkinca. *“Taku ku so delale vse, od zjutra do zvečer. Dns, če pomislim, da je z dvema majhnimi mulcni in grabla in mulca vlačla sz sabo po njivah in vse brez vozička, tu je šlu vse po rokah. [...] So ga dale te žjnske skuzi, veš?”*⁸⁰ O delovni vnemi Slovencev priča Baltičeva⁸¹ raziskava o predsodkih »Neslovencev« do Slovencev. V letu 2000 sodelujoči anketiranci so namreč poleg drugih karakteristik označili Slovence kot delavne in skope. Obe lastnosti je izpostavila tudi intervjuvanka Desa:⁸² *“Rečejo, so Slovenci bolj bogati. Js taku rečem: če bi naši Dalmatinci tulko delali, ko delajo Slovenci, pa taku šparali, kot šparajo Slovenci, oni bi bili magnati! Naši si dosti privoščijo, pa malo delaju ljudje.”*

Ženske so poleg kuhinjskih novosti vpeljale novitete tudi na polja. Desa⁸³ je na primer pridelala poln vrt čebule, ki je postal atrakcija za vaščane:

“Moja ta Marija [svakinja], celu vas je prpelala na vrt pokazat, da kulku sm sadila čebule, da kaj bom z njo! Vsi so hodili dol: ‘Pa kaj boš z njo? Pa kaj boš z vso to čebulo?’ ‘Jela jo bom!’ ‘Ma kaku boš jela?’ Sm rekla: ‘Mladu zelenu bom jela, pa v solato bom denla, pa kr bom kuhala, jo bom denla!’ ‘Ma ne tulku, buh se usmili, ma ne tulku!’ ‘Ja,’ sm rekla, ‘tulku jo bom porabla!’”

Nekatere prišlekinje so se zaposlile kmalu po prihodu v Slovenijo (zlasti v perutninarstvu), druge pred nekaj leti, tretje so ostale gospodinje. Delavke so kot drugi Brkinci postale polproletarke.

⁷⁹ Sofija, 21. 7. 2010.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Baltić, 2002.

Sprejem

Skupno življenje mladoporočencev zahteva medsebojno prilagajanje. V primeru prihoda neveste na dom ženinovih staršev (ali obratno) je potrebna toleranca več ljudi. Če zakonca izhajata iz podobnega okolja, je sožitje lažje, sicer je treba v odnos vložiti več strpnosti. Izkušnja sprejetja Dalmatink v brkinske družine je različna: od grobe asimilacije do normalnega sobivanja.

Posamezniki, vajeni domačih, brkinskih deklet, so s težavo inkorporirali tuje mladenke. Marijanin⁸⁴ tast je imel do nje predsodke zaradi nacionalnosti: *“Zmeram sm bla trda Dalmatinka. Tu po pravici povem, tu ne zanikam. [...] Js dostikrat rečem, vsk človk je sebe vredn, vsk človk! Pa nej bo cegan, nej bo črnc, nej bo ne vem kaj, samu vsk sebe je vredn!”* Sama se, nasprotno, ni ozirala na tastovo narodnost: *“Če bi js zaničevala njegovga sina, js ne bi pršla gor. Ne? Tu vsak more vedit!”*⁸⁵ Meni, da se situacija v pol stoletja ni spremenila in so Dalmatinke še vedno poniževane: *“Zmeram smo Dalmatinke ble zaničavane. Zmeram. In tudi dndns je tu. Še zmeram. Po štiridesetih letih, žalostnu je, js sm dostikrat rekla, žalostnu je, sam je resničnu.”*⁸⁶

Suzana, ki je v Dalmaciji sodelovala pri obdelavi velikih posestev, je bila veščica del. V novem bivališču je želela delati tako, kot je bila vajena od doma, a je taščica posegala v njeno delo in ji preprečevala samostojno opravljanje nalog. Dela, ki jih je v rojstnem kraju opravljala suvereno, so postala težko obvladljiva: *“Nič od nič je blu no, taku da nej sm [...] znala niti se obrnit niti neredit, nesm znala neč. Veš, kaj če reč neč? Ku da b me skopu z zemlje in deu vesoljca z vesolja in deu kje, tm na cesto, ne vem, in se znajdi ... Taku sm js bla tlje v*

⁸² Desa, 21. 7. 2010.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Marijana, 19. 7. 2010.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Prav tam.

*bajti ...*⁸⁷ Vključitev v moževo domovanje je bila otežkočena: *“Ti je krojilu življenje, ne, skuzi leta, taku da se nes mogu vklopit in navadit temi.”*⁸⁸ Negativna naravnost soprogovih staršev jo je prizadela (*Tu te šokira, udari, in tisti šok, padeš v tisti šok, [...] in se ne pobereš več siž njega. Tu lohku živeš stu pjdeset let, ma boš zmerej v tistmi šoki, ne boš nikdar ga pozabu, ne?*) in spremenila: *“Siz dneva v dan, siz leta v letu živiš z grenkobo. In tu te spremeni celga, nesi tisti, ki si biu tm dol, in ki si pršu od tm doli, si drugačnji.”*⁸⁹ Uteho in tolažbo je tedaj osemnajstletno dekle našlo v sovaščanki: *“Js sm njo imela za nadomejstno mater! [...] Sm imela tisto njivco in gor sm hodila in pol je pršla kje, je skjuhala kafe ... Je prnesla vndi v mejo in taku.”*⁹⁰

Nekatere priseljenke so bile deležne toplega sprejema. Z Dragano⁹¹ sta se dobro ujela oba družinska člana – partner (*Tulku smo se zastopli in razumeli, de ti ne morem povet!*) in tast: *“Joj, ta pokojni voče me je taku rd jmu! Ujoj! Veš, de je jmu majhno penzijo, tisto kmečko, ma je zmerej kšn sovd pršparov in mi je dau!”* Podobno tudi z Glorijo,⁹² preseljeno k soprogu in samskim sorojencem: *“Ti po pravici povem, de mi je blu taku, ku da bi bla zmerej tukej. [...] Js kuda bi bla njihova tle.”* Sonja je prišla v petčlansko družino: k možu, bratu, staršem in babici. Vsi so jo imeli radi: *“V glavnem mene so lepu sprejeli kut nona kut tast in tašča.”*⁹³ Tašča, mati dveh sinov, jo je sprejela za hčer: *“Je rekla: ‘Zdej boš pa ti moja hči!’ Me je rada imela. [...] Nikdar mi nej rekla nejkej, da bi me užalla, ki sm od tm dol.”*⁹⁴ Sofija, rojena v mešanem zakonu, poudarja, da je odrasla v povezani družini.

⁸⁷ Suzana, 15. 7. 2010.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Dragana, 15. 7. 2010.

⁹² Glorija, 20. 7. 2010.

⁹³ Sonja, 20. 7. 2010.

⁹⁴ Prav tam.

Mamo sta spoštovala tako stari oče (*Star ate, tast, jo je jmu hudu rd*) kot oče: “*Jo jma pa res rd no in jo hidu spoštava.*”⁹⁵ Prihod dalmatinske neveste v rojstno hišo je razveselil tudi svakinjo Marijo:⁹⁶ “*Ja, js sm bla zadovolna, buh sveti, de je pršla! Kr nej blu nobene žjnske v hiši! Je biu prsilen se poročit, ne?*” Magda,⁹⁷ upokojena patronažna sestra, se je srečevala z različnimi usodami, prevladovale so pozitivne: “*Veliko več sreče je blu kut tistiga negativnega.*”

Poporočno življenje je bilo uspešno, če sta bili strpni obe strani: prišlekinja in soprog z družino. Odločilno je torej bilo, kakšna je bila žena in v kakšno družino se je omožila. Če so bili člani pripravljeni na prilagajanje in so s tolerantnim učenjem odpravljali razdvajanja, je prišlo do sožitja, sicer so se pojavljali konflikti. Z obojestranskim sprejemom v najmanjši družbeni enoti, družini, je bila navadno omogočena asimilacija v lokalno in širšo skupnost.

Prebivalci Brkinov pripovedujejo, da so neveste pričakali z radovednostjo (*Ojoj, radovednost velika, ojoj!*)⁹⁸ in zadovoljstvom: “*Nejkaku smo bli vsi zadovolni, da bo v vsi ostalu in da bo več lidi in tu.*”⁹⁹ Presenečal je le hiter način sklepanja zakonskih zvez: “*Čudnu sm gledou na ta način življenja, poročanja. [...] Navadnu tle lidje, prej ku se poročijo, hodijo nejki mejscu, nejki lejt skep in se prej nejkaku spoznajo. Tm pa dns je pršu kje, se za to žjnsko zglihou in jutri se je z njo oženu. Tu je mene motlu, ne?*”¹⁰⁰ Hitrost so razlagali s predstavo o težkih razmerah v Dalmaciji, ki so silile dekleta v iskanje boljšega življenja, in pomanjkanjem domačink, ki je gnalo Brkince po žene drugam. Menili so, da so se pogumnejši, družab-

⁹⁵ Sofija, 21. 7. 2010.

⁹⁶ Marija, 19. 7. 2010.

⁹⁷ Magda, 30. 7. 2010.

⁹⁸ Zakrajšek, 30. 7. in 28. 12. 2010.

⁹⁹ Danica, 16. 7. 2010.

¹⁰⁰ Florjan, 29. 7. 2010.

nejši in privlačnejši fantje poročali z domačimi mladenkami, moške s kakršno koli hibo, izbirčnostjo ali zgolj spletom naključij pa so odšli v Dalmacijo in bili posledično stigmatizirani. Priseljenke so s svojo drugačnostjo vzbujale zanimanje: v pozitivnem smislu, če so družine o njih spoštljivo govorile, in negativnem, če ni prišlo do uspešnega sobivanja.

Otroci

Potomci brkinskih očetov in dalmatinskih mater so doživeli različne preizkušnje. Otroci prišlekinj, ki so se uspešno prilagodile družgačnemu družbenemu okolju, so bili načeloma pozitivno sprejeti: *“Da bi moji otroci kdej imeli probleme s tem, še dandns ne!”*¹⁰¹ Potomci nevest, ki so se po lastni ali tuji krivdi težje vključevale, so bili nasprotno pogosteje soočeni s predsodki: *“Zmeram čujeste kašno, [...] tudi moji otroci čujejo. [...] ‘Je od Dalmatinke kči!’ Samu nej neč med tvojo mamu in med mano,*¹⁰² *sploh neč nej! [...] Tudi dostikrat otroci zatajijo matere, [...] nečjo povedat, de jih ne bi drugi zaničavali!”*¹⁰³ V nekaterih vaseh se je število otrok iz mešanih družin izenačilo s številom potomcev slovenskih staršev. Sofija,¹⁰⁴ rojena Brkincu in Dalmatinki, med skupinama ni opazila razlik: *“Da so ns [...] šikanirali, ku čš ste tujci alpa neste Slovenci alpa neste pač taki ku mi, tga nej blu.”* Večje izpostavljenosti so bili deležni begunci iz držav nekdanje Jugoslavije: *“Mislim pa, da mi dosti bl šikaniramo južne, ne?”*¹⁰⁵ Sinovom in hčeram Dalmatink je namreč

¹⁰¹ Sonja, 20. 7. 2010.

¹⁰² Spomnimo, da je bila omenjena informatorka deležna tastovih zmerljivk (čeprav se je odrekla svoji dalmatinski identiteti, postala enaka domačinkam in se trudila ugoditi).

¹⁰³ Marijana, 19. 7. 2010.

¹⁰⁴ Sofija, 21. 7. 2010.

¹⁰⁵ Prav tam.

rojstvo v Sloveniji zagotavljalo slovenskost: “*Mi smo bli tle gor rojeni, mi smo bli Slovenci.*”¹⁰⁶

Fantje in dekleta, odrasli v etnično mešanih družinah, so bili deležni tudi prioritete: ob obiskih Dalmacije so se seznanjali z raznoliko pokrajino, drugačnimi naselji in domačijami, raznovrstnimi pridelki, pestro in okusno hrano, velikimi, povezanimi in gostoljubnimi družinami, drugačnimi navadami in običaji, novim jezikom.

Pol stoletja kasneje

Petdeset let po padcu endogamnih in homogamnih ženitnih meja se brkinske zakonske zveze sklepajo s prebivalci bližnjih in daljnih krajev. Poroka je postala svobodna in spontana izbira posameznika. Ceno zanjo so v veliki meri plačale dalmatinske priseljenke, ki pol stoletja kasneje živijo grenko-sladko življenje brkinskih žena.

Bibliografija

BALTIC, A. (2002): “Predsodki ‘Neslovencev’ do Slovencev”, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXX, 209–210, 161–180.

DEKLEVA, D. (1996): *Neveste*, diplomska naloga.

FIRM, E., KOMAN, S., PETRINJA, D. (1979): “Kozjane z okolico po osvoboditvi”, v: Koman, S., ur., *Kozjane, partizanska vas v Brkinih*, Ljubljana, Občinska konferenca SZDL Sežana, 57–67.

KERŠEVAN, N., KREBELJ, M. (2003): *Düša na bicikli: Folklorne pripovedi iz Brkinov, doline Reke in okolice*, Ljubljana, Kmečki glas.

KLADNIK, D., ŠEBENIK, I. (1998): “Brkini in dolina Reke”, v: Orožen Adamič, M., Perko, D., ur., *Slovenija. Pokrajina in ljudje*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 246–257.

¹⁰⁶ Prav tam.

MALEČKAR, V. (2005): *Dalmatinske neveste: procesi ženske poročne migracije iz zadrškega zaledja v Brkine v 20. stoletju*, Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales.

PETRINJA, D. (2001): *Primorska 1945-1955*, Koper.

RAVNIK, M. (1996): *Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*, Ljubljana, Koper, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Lipa.

SCHUTZ, A. (1987): "Tujec: socialno-psihološki esej", *Nova revija*, 6, 65-66, 1620-1628.

SEDMAK, M. (2002): *Kri in kultura: etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri*, Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije.

Intervjuji

BORUT (29. 7. 2010): domačin, trgovski in ženitni posrednik. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

BRANKA (19. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

DANICA (16. 7. 2010): domačinka. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

DESA (21. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

DRAGANA (15. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

FLORJAN (29. 7. 2010): domačin, trgovski posrednik. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

GLORIJA (20. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

MAGDA (30. 7. 2010): domačinka in upokojena patronažna sestra. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

MARIJA (19. 7. 2010): domačinka in svakinja dalmatinske priseljenke. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

MARIJANA (19. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

MARINKA (29. 7. 2010): domačinka in udeleženka poroke brkinskega fanta z dalmatinskim dekletom. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

PETER (19. 7. 2010): brkinski moški, poročen z dalmatinsko priseljenko. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

SOFIJA (21. 7. 2010): hči brkinskega očeta in dalmatinske matere. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

SONJA (20. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

STOJAN (19. 7. 2010): brkinski moški, poročen z dalmatinsko priseljenko. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

SUZANA (15. 7. 2010): dalmatinska priseljenka, poročena z brkinskim moškim. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

VIKTOR (31. 7. 2010): domačin, trgovski in ženitni posrednik. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.

ZAKRAJŠEK, V. (30. 7. in 28. 12. 2010): Vinka Zakrajšek, samouka brkinska slikarka in ljubiteljska raziskovalka Brkinov. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorici.